

UYGUR SAHASINDAKI “EMİR GÖR OĞLI” DESTANININ OLAY ÖRGÜSÜ VE BAZI MOTİFLER ÜZERİNE

On The Plot Structure and Some Motifs In The Epic Story of
“Emir Gör Oğlu” Among Uighur Turks

Sur la structure événementielle et certains motifs
de l'épopée ouïgoure "Emir Gör Oğlu"

Doç Dr. Alimcan İNAYET*

ÖZET

Köroğlu destanının bir çok versiyonu bulunmaktadır. Türkiye’de bu versiyonlar üzerinde pek çok bilimsel çalışma yapılmıştır. Ancak Köroğlu destanının Uygur versiyonu henüz bilinmemektedir. Bu yazıda Köroğlu destanının Uygur versiyonu olan Emir Gör oğlu’nin olay örgüsü ve bazı motifleri tahlil edilecektir.

Anahtar Kelimeler

Emir Göroğlu, epizot, Havaz Han, versiyon, motif

ABSTRACT

The Köroğlu epic has a number of versions. There are many scientific studies on these versions in Turkey. However, the Uighur version of the Köroğlu epic is not known in Turkey yet. In this article, the event structure and some motifs of Emir Göroğlu, the Uighur version of the Köroğlu epic, will be analyzed.

Key Words

Emir Göroğlu, episode, Havaz Han, version, motif.

Bugüne kadar yapılan yayın ve çalışmalarında, Köroğlu Destanı’nın Uygur versiyonundan pek fazla bahsedilmemiştir. Oysa, başta Anadolu sahası olmak üzere, Orta Asya Türk boylarının pek çoğunda yaygın olan, hatta Tacikler, Araplar, Ermeniler ve Gürcülerce de bilinen bu destan, Uygur sahasında da anlatılmaktadır. Şincan (Doğu Türkistan) Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı tarafından 1994 yılında yayımlanan “Emir Gör oğlu” adlı kitapta 280 sayfa değerinde bir Göroğlu metni verilmiştir. Söz konusu metin için verilen açıklamaya göre, bu destan, Maralveşi(Maralbaşı)nden Molla Seley Katip tarafından 1915 yılında istinsah edilmiştir. Yenisarlı halk destancısı Ebeydullah Hacı tarafından da icra edilmiş bu destanı, Ömer Eli adında bir şahıs

not defterine geçirmiştir. “Emir Gör Oğlu” destanı bunlardan yararlanarak yayına hazırlanmıştır. Destan metninde toplam 91 şiir bulunmaktadır. Koşma, mani, türkü şekillerinde düzenlenen bu şiirlerin toplam dörtlülük sayısı 628’dir.

Uygur sahasında bulunan “Emir Gör Oğlu” destanı, Pertev Naili Boratav’ın “Köroğlu Destanı” adlı kitabında yer alan Katip Molla Hüseyin Mir Babaoğlu’nun kaleme aldığı “Özbek Rivayetleri”ne çok yakındır. Boratav’ın kaydettiğine göre, “Özbek Rivayetleri”, “Hikâyet-i Köroğlu Sultan” adıyla 1890’da Kazan’da basılmıştır(Boratav,1984:255). Yazımızda bu iki metin de zaman zaman karşılaştırılmak suretiyle destanın eksik kalan veya ilave edilen kısımları da tespit edilmeye çalışılacaktır. Köroğlu Des-

* Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi

tanı'nın diğer Özbek versiyonlarıyla ilgili Prof. Dr. Pertev Naili Boratav, Prof. Dr. Fikret Türkmen, Prof. Dr. Dursun Yıldırım, Doç. Dr. Metin Ekici, Filiz Kırbaoğlu'nun çalışmalarına başvurulabilir.

“Emir Gör Oğlu” (yazımızda sadece “Göroğlu” diye anılacaktır) destanının olay örgüsü ve bazı motiflerini aşağıdaki bölümler hâlinde incelemek mümkündür:

1.Göroğlu'nun Doğumu

1.1.Kahramanın Ailesinin Tanıtımı

Metnimizde kahramanın ailesi şöyle tanıtılmaktadır: “Çembil isimli bir şehir vardı. Orada Ahmet adlı bir padişah hükümdar idi. Onun hükmü, civarındaki yaklaşık kırk padişaha geçerdi. Onun yanında Ay Han, Kün Han, Bülbül Han, Çingis Han, Esen Han adında taçlı padişahlar var idi”. Görüldüğü gibi, Göroğlu'nun ailesi bir hükümdar ailesidir. Bu destan kahramanlarının soylu bir aileden gelmesi durumuna uymaktadır. Özellikle, bu epizotta bahsedilen Ay Han, Kün Han, Çingis Han adları bize hiç de yabancı değildir. Ay Han ile Kün Han'ın Oğuz Kağan'ın oğulları ve Oğuz'dan sonraki hükümdarlar olduklarını biliyoruz. Çingis Han'ı hatırlatmaya ihtiyaç yoktur. Destanın müteakip bölümlerinde pek fazla fonksiyonu olmayan bu meşhur hükümdarlar, metnimizde sadece sembolik olarak yer almışlardır. Burada Ay Han ile Kün Han'ın hafızalarda hâlâ yaşıyor olması çok önemli bir husustur.

“Özbek Rivayetleri”nde kahramanın ailesinin tanıtımı söz konusu edilmiştir.

1.2. Kahramanın Olağanüstü Doğumu

Bu epizotta çok ilginç bir motif, yani bakire doğum motifi yer almaktadır. Şöyle ki, Ahmet Han'ın Zulper Ayim ad-

lı kız kardeşi bir gün bahçesindeki tahta saçlarını tararken düldülüyle bahçenin yanından geçen Hz. Ali “Şu ay yüzlü güzel benden bir çocuk doğurursa ne iyi olurdu” der. O anda Zulper Ayim hamile kalır. Günlerin birinde hamile olduğunu anlayan Zulper Ayim, durumu annesine anlatır ve kardeşi Ahmet Han'ın bunu duyarsa çok üzüleceğini düşünüp Allah'a canını almasını dileyerek dua eder. Duası makbul olup Azrail onun canını alır. O zaman altı aylık olan bebek gör(mezar)de doğar ve kamyıla nefes alarak yaşar. Görüldüğü gibi, çocuk sadece Hz. Ali'nin arzusuyla doğmuştur. Mantıksal açıdan, çocuğun babası Hz. Ali'dir. Ancak, meseleyi daha derinden düşünecek olursak, burada gerek Hz. Ali, gerek Zulper Ayim birer araç durumundadır. Doğrusu, çocuk Hz. Ali ve Zulper Ayim aracılığıyla Tanrı tarafından dünyaya gönderilmiştir. İleride görüleceği üzere, çocuğun “alınının ışıklı olması, sünnetli olması ve tırnaklarının kesilmiş olması” da bunu göstermektedir. Bu muhtemelen İslamiyet öncesine ait olağan üstü doğum motifinin İslamlaştırılmış şeklidir. Nitekim, olağan üstü doğum motifinin Uygur Türeyiş mitindeki bir ağacın gökten inen ışıktan hamile kalarak beş çocuk doğurması(Ögel,1989:81), Alankova'nın gökten inen ışıktan hamile kalması(Ögel, 1989:43) gibi biçimleri bulunmaktadır. Türklerin türeyiş mitindeki hükümdarın bir tepedeki kalede tuttuğu iki kızından birinin kurtla evlenerek çocuk doğurması hadisesinde de Tanrı söz konusudur. Totemizm anlayışına göre, kurt Tanrı ruhunu taşımaktadır. Dolayısıyla burada değişen sadece araçlar olmaktadır.(*kurt - Işık - Hz. Ali*). Türklerdeki bakire doğum motifinin Hz. İsa'nın ve Buda'nın bakire doğumla dünyaya gelmesi (Eliade.M. - Ioan P. Couli-

ano,1997:54) mucizesiyle ilişkisi olup olmadığı ayrıca araştırılmaya değerdir. Sonuçta bu motif, kahramanın ilahi bir menşeden geldiğini vurgulamak suretiyle ona bir takım olağanüstü güç ve kuvvet kazandırmaktadır. Aynı zamanda bu durum halkın olağanüstü eşsiz kahramanların insanlar arasından değil, ilahi bir menşeden gelmesi gerektiğine olan inancından kaynaklanmaktadır.

Daha önemli nedenlerin biri de, Göroğlu'nun soyunun Hz. Ali'ye dayandırılmak istenmesidir. Onun "emir" ünvanıyla anılması, ki Emevilerin son dönemlerinde Hz. Ali'nin soyundan gelenler için şerif, seyyid, emir gibi lakaplar kullanılmaya başladığı bilinmektedir (İslam Ansiklopedisi 2, 1989: 369), iktidarı döneminde Çembil'de meyhaneler açtırması, destanda Alevi anlayışının hakim olduğunu göstermektedir.

"Özbek Rivayetleri"nde de Kuroğlu bir mezar(kur)da doğmuştur. Ona can mezarda gelmiş, mezar ona ana olmuştur. Kuroğlu'nun doğumuyla ilgili bütün bilgi bundan ibarettir. Bu durum Özbek Rivayetleri'nde bu bölümün kısaltılmış olduğunu göstermektedir. Ancak her iki durumda da kahramanın ilahi menşeli olduğuna vurgu yapılmıştır.

1.3. Kahramana Ad Verilmesi

Kahramana ad verme, Türk destanlarının geleneksel motiflerinden biridir. Bu motif metnimizde şöyle geçer: Hz. Ali'nin düldülüne ve diğer at sürülerine bakan Dede Kamber Veli adında bir kişi vardır. Bir gün o alaca baytalın mezarlığına doğru gitmekte olduğunu ve bunun bir kaç kez tekrarlandığını görünce baytalı takip ederek mezarlığa gider ve orada baytalın bir çocuğu emzirdiğini görür. Çocuğun alını ışıklı, sünnet edilmiş ve tırnakları kesilmiş durumdadır. Dede

Kamber mezarlıclardan çocuğun Ahmet Han'ın kız kardeşi Zulper Ayim'e ait olduğunu öğrendikten sonra, Ahmet Han'ı oraya çağırarak çocuğa bir ad vermesini ister. Ahmet Han'ın bunu Dede Kamber'den rica etmesi üzerine, Dede Kamber gör(mezar)de doğmuş olan bu çocuğa Göroğlu adını verir. Ayrıca çocuğun emmesi için baytalı ayırır. Ahmet Han şehirde kırk gün kırk gece ziyafet verir. Bilişdiği gibi, destanlarda kahramanlara ancak dinî hüviyeti haiz aksakallı ihtiyar, derviş veya evliya gibi kişiler ad verilebilir. Bunun için Semetey ve Seytek'e Gök Sakallı Ay Koco'nun, Boğaç Han'a Dede Korkut'un ad verdiğini hatırlatmaya gerek yoktur. Metnimizde de gelenek gereği kahramana bir veli tarafından ad verilmiştir. Bu veli kimdir? Kazak Türkleri arasında atların hamisi olarak bilinen Kambar Ata adında bir zat bulunmaktadır. Kazaklar bu zat uğruna "ülüş" adını verdikleri bir bayram tertip etmektedirler (Öcal,1996:304). Metnimizdeki Hz. Ali'nin düldülüne ve at sürülerine bakan Dede Kamber Veli ile Kazaklardaki Kambar Ata'nın aynı zat olduğunda kuşku yoktur. Burada Dede Kamber Veli'nin biraz daha İslamleştirildiği görülmüyor.

"Özbek Rivayetleri"nde de Kuroğlu mezar(kur)da doğduğu için bu ad verilmiştir. Ancak adın kim tarafından verildiği belli değildir. Kuroğlu'nun doğumu ayrıntılı anlatılmamıştır.

1.4. Kahramanın Eğitimi

Metnimizde kahramanın eğitimi üzerinde detaylı durulmamıştır. Ahmet Han, Göroğlu'nu dört yaşında okula vermiş, o da yedi yaşına kadar okumuştur. Göroğlu'nun okul hayatıyla ilgili bütün bilgi bundan ibarettir. Ancak 11 yaşına bastığında ata binmeyi öğrenir, at üzerinde insanı birbirlerine atıp tutarak

kendini geliştirir, 171 kilo ağırlığındaki üç topu biri birine değdirmeden göğre atıp oynar. Burada kahramanın okul eğitimi ile at binme gibi pratiğe dayalı eğitiminin birleştirildiğini görmekteyiz. Çünkü kahramanın fizikî üstünlüğü artık yetmez, onun aklî yönden de üstün olması gerekir. Bu İslamî dönemde teşekkül eden destanlarda daha çok görülen bir durumdur.

“Özbek Rivayetleri”nde Kuroğlu, yedi yaşında “dürr-i nahan” ona girince, tüm esrarı öğrenmiştir. Metinde bundan fazla bilgi yoktur.

2. Göroğlu'nun Olağanüstü Ata Sahip Olması

Bu epizot iki bölümde incelenebilir.

2.1. Göroğlu'nun Baytal Tarafından Beslenmesi

Göroğlu mezardan çıktıktan sonra da baytalı emmeye devam etmiştir. Türk destanlarında çocuğun kurt, geyik ve ayı tarafından beslenmesi motifine sıkça rastlarız. “Çocuğu besleyen at” motifi ise pek yaygın değildir. Ancak Sarı Uygurlar'daki “At Oğlu”, Macarlar'daki “Ak At Oğlu” masalında kahraman olacak çocuk, at tarafından doğurulmaktadır (Halvat, 1994:7-22). Bu durum aslında bu motifin Türkler için pek yabancı olmadığını ortaya koyuyor. Kurt, geyik, ayı ve atın Türk mitolojisinde kutsal sayıldıklarını biliyoruz. Türk Şamanizmi'nde, at şamanı ve ruhu Tanrıya götüren araçtır. Mesela, İsabella'nın bir Macar masalından naklettiği bilgiye göre, Şaman inancı taşıyan ve Şaman olmak isteyen bir erkek çocuk ruhu at tarafından götürülünce bayılmıştır, bir süre sonra at onun ruhunu geri getirince de ayılarak Şaman olmuştur (Halvat, 1994:10). Bize göre, destanlardaki at kahramanın Tanrı'nın kendisine yüklediği görevi yerine getirmesine yardım

eden araçtır. Dolayısıyla Türk destanlarında kahramanı tehlikeden kurtaran, sürekli kahramana yardım eden, hatta konuşan atlar ilahî bir görev icra etmektedirler. Bu bakımdan “Leyli Kır”ı doğuracak olan baytal da sıradan bir at değildir, ilahî bir görevi yerine getirmek için gönderilmiştir. Onun tekrar tekrar çocuğu emzirmeye gitmesi bunu göstermektedir.

“Özbek Rivayetleri”nde bu husus da söz konusu edilmemiştir.

2.2. Daniyat'ın Ahmet Han'ın Eşi Ezim Köz Ayim'i Kaçırması

Daniyat'ın Ahmet Han'ın eşini kaçırması Göroğlu'nun olağanüstü ata sahip olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Daniyat Şahtar Şah'ın pehlivanıdır. Ahmet Han'ın eşi Ezim Köz Ayim'in resmini görünce aşık olmuştur. Bu nedenle Daniyat boyposu deveye, görünüşü meleğe benzeyen, tuynakları yukarıya doğru uzayan “Leyli Kır” adındaki tulpar(kanatlı at)ına binerek Çembil'e gelir. Göroğlu baytalını Daniyat'ın atıyla çiftleştirmek ister. Buna karşılık, Daniyat da ondan yengesini kendisine su getirmeye ikna etmesini ister. Göroğlu Daniyat'ın tuzağından habersizdir. Yengesi bu tehlikeyi önceden sezmiş olmasına rağmen, Göroğlu'nun ısrarını kıramaz. Sonuçta Göroğlu baytalını Daniyat'ın atıyla çiftleştirir, ama bu yengesinin kaçırılmasına mal olur. Göroğlu, dayısı Ahmet Han'a büyüdüğü zaman Ezim Köz Ayim'i geri getireceğine yemin eder. Anlaşıldığı gibi, Göroğlu'nun daha sonraki maceralarının temelinde böyle bir intikam duygusu yatmaktadır. Zamanla baytal Daniyat'ın tulparı “Leyli Kır”a benzeyen bir tay doğurur. Göroğlu tayına çekirdeksiz üzüm verir, akıllı olması için insan sütü, susadığı zaman deve sütü verir, boyunun uzaması için kulun sütü, dağdan sıçra-

yıp geçebilmesi için geyik sütü verir. Bunlar mitik düşüncenin güzel örneklerdir. Gerçekten “Leyli Kır”, ki bu isim Göroğlu'nun atına da verilmiştir, nehirden rüzgar gibi uçarak geçen, yüksek kalelerden sıçrayıp geçen, Havaz Han'ın tutsaklık haberini getiren olağanüstü özelliklere sahip at olarak yetişir. “Leyli Kır” deyiminin atın rengini ifade ettiği kesindir. Diğer versiyonlarda Göroğlu'nun atına “Kır At” dendiğini hatırlayalım. Kahramanların böyle olağanüstü atlara sahip olmaları Türk destanlarının çok önemli motiflerinden biridir. Bunun en güzel örneklerini Manas ve Alpamış destanlarında da görüyoruz.

“Resimden görüp aşık olma”, “rüya da görüp aşık olma”, “saç telini görüp aşık olma” motifleri Türk masal, destan ve halk hikayelerinde sık sık görülen motiflerdir, ki bunları aynı motifin değişik biçimleri olarak görmek mümkündür. Fonksiyonları da çok farklı değildir.

“Özbek Rivayetleri”nde Kuroğlu'nun yengesinin kaçırılması olayı bulunmamaktadır. Kuroğlu'nun Kır Atı vardır. Ancak onun bu atı nasıl elde ettiği anlatılmamıştır. Bazan Ivaz da bu ata binmektedir.

3. Göroğlu'nun Kız Kaçırması

Göroğlu'nun ilk macerası bu epizotta anlatılmıştır. Göroğlu yedi yaşındayken dayısı Ahmet han'a verdiği sözünü yerine getirmek üzere eline kılıç ve mızrak alarak Ezim Köz Ayım'i kurtarmak için Şahtar'ın şehrine gider. Sadece uçan kuşların geçebildiği Tecen Nehri'ne gelince abdest alıp namaz kılar ve Allah'a kendisini sağ salım bu nehirden geçirmesi için dua eder. “Leyli Kır”ın ağzına şeker ve tereyağı verir. “Leyli Kır” onu nehirden geçirir. Göroğlu sonunda Ceyhun şehrine ulaşır ve Ezim Köz Ayım'i bulur. Ancak Ezim Köz Ayım aradan üç

yıl geçtiğini, artık Ahmet Han'ın kendisini kabul etmeyeceğini söyleyerek Göroğlu'yla gelmeyi reddeder. Bunun üzerine Göroğlu Daniyat'ın yedi yaşındaki kızını kaçıtır. Durumu öğrenen Daniyat Göroğlu'yu takip eder, ancak atı “Leyli Kır” Tecen Nehri'ni geçemez ve o atıyla birlikte nehirde boğulur. Göroğlu'nun atı ise, kuş gibi uçarak nehirden geçer. Görüldüğü gibi, Göroğlu Daniyat'ın kızını intikam için kaçırmıştır. Bu onun ilk macerasıdır.

Bu epizotta geçen “uçan at” motifi sadece Türk kültüründe değil, diğer kültürlerde de görülür. Temelinde insanlığın “hız”, “surat”la ilgili tasavvuru yatmaktadır. Manas'ın Ak-Kula'sı, Alpamış'ın Bayçobar'ı rüzgar gibi hızlı koşan atlar olup, bunlara hiçbir at yetişemez.

Metnimizde aynı özelliğe sahip iki atın birinin nehirden geçerken diğerinin geçememesi sahiplerinin inanç ve imanı ile ilgilidir. Göroğlu'nun ilahi menşeli olduğunu, nehirden geçmeden önce abdest alıp namaz kıldığını hatırlatalım.

“Özbek Rivayetleri”nde Kuroğlu yirmi yaşındayken Arap Reyhan'ın kızını kaçırmıştır. Ancak ayrıntılı bir şekilde anlatılmamıştır. Buradaki Arap Reyhan, destanın Uygur versiyonu'nda Daniyat olarak geçmektedir.

4. Göroğlu'nun Olağanüstü Özellik Kazanması

Destanlarda kahramanın olağanüstü özellik kazanması genellikle iki şekilde olur. Biri, mucizevi doğumdur, diğeri de dini hüviyeti haiz Hızır, kırklar veya dervişlere rastlayarak onların duasını almaktır. Metnimizde ise Göroğlu hem mucizevi bir şekilde doğmakta hem Hızır, Kırklar ve 12 imamla görüşmektedir. Bir gece Hızır Aleyhisselam, kırklar ve 12 imamıyla birlikte bacadan Göroğlu'na gözükür. Hızır Aleyhisselam Göroğ-

lu'nun omuzunu açıp yedi yerine mührünü basar ve ona Allah'tan ne dilediğini sorar. Göroğlu Hızır ve kırklara ününün etrafa yayılmasını, ömrünün uzun olmasını ve güç kuvvette kimsenin kendisine denk olmamasını istediğini söyler. Dileği Allah tarafından kabul edilip ona 120 yıl ömür verilir. Hızır ve kırklar Göroğlu'na yardıma ihtiyaç duyduğu zaman kendilerini çağırmasını söyleyerek kaybolurlar. Burada Göroğlu'nun omuzuna mühür basılması hususu çok önemlidir. Alpamiş Destanı'nda da böyle bir durum söz konusudur.(Yoldaşoğlu, 2000:28). Kahramanlar bu mühürle bir çeşit dokunulmazlık kazanmaktadırlar. Mühürlenmiş kahramanlara ne kılıç işler, ne de ok işler. Onlar ateşte de yanmazlar. Dolayısıyla artık kimse Göroğlu'na denk olmayacaktır.

“Özbek Rivayetleri”nde Kuroğlu otuz ve kırk yaşında “Kırk Çihliten”, “On iki İmam” ve Hızır'la görüşür. O, olağanüstü güç kuvvete bu şekilde sahip olmaktadır.

5. Göroğlu'nun Hasan Han'ı Kaçırması

Göroğlu, dayısı Ahmet Han'dan izin alarak kılıç kullanmayı öğrenmek üzere İsfahan şehrine gider. Şehirde dolaşırken korumalarıyla gezen bir çocuğu görür ve onun Haldar Han'ın oğlu olduğunu öğrenince de kaçar. Bu sırada kendisi ancak 21 yaşındadır.

Bu epizotta Göroğlu'nun Hasan Han'ın oğlunu niçin kaçırdığı pek anlaşılmamaktadır. “Özbek Rivayetleri”nde ise, Kuroğlu dokuz tane peri kızı ve dokuz tane insane kızı ile evlenmiş olmasına rağmen çocuğu olmamıştır. Bunun üzerine o İsfahan şehrindeki Haldar'ın oğlu Hazan Han'ı kaçırmış ve evlat edinmiştir. Yani Göroğlu'nun Hasan Han'ı kaçırmadaki neden onun çocuksuzlu-

ğudur. Metnimizde ise Göroğlu henüz evlenmiş değildir. Dolayısıyla onun çocuk özlemiyle Hasan han'ı kaçırmış olması mümkün değildir. Bu durum metnimizde Göroğlu'nun Hasan Han'ı kaçırmaması konusunun anlatım sırasının karıştırılmış olduğunu göstermektedir. Eğer Manas'ın Almambet gibi, Alpamiş'in Karacan gibi kendilerine denk denebilecek yiğitlere ihtiyaç duyduklarını düşünecek olursak, Göroğlu'nun da Hasan Han, Havaz Han gibi yiğitleri etrafına toplamak amacıyla bunları kaçırmış olması da pek mümkündür. Nitekim Hasan Han ve Havaz Han etrafındaki yiğitler içerisinde tek başına savaşmaya cesaret eden, büyük ordularla savaşan kahraman kimselerdir.

“Özbek Rivayetleri”nde de Kuroğlu İsfahan şehrinde Haldar'ın oğlu Hasan Han'ı kaçar ve evlat edinir. Bu epizot her iki versiyonda aynı olmasına rağmen, sırası karıştırılmıştır.

6. Göroğlu'nun Evlenmesi

Ağa Yunus Peri, Kuh-i Kaf, yani Kaf Dağı hükümdarının kızıdır. 21 yaşındaki Göroğlu'nu falda görerek aşık olmuştur. Göroğlu'yla tanışmak için onun geçeceği yol üzerine duvarları altın kerpiçten, meyva ağaçları gümüşten, yaprakları zümrütten olan bir has bahçe yaptırır. Göroğlu Ağa Yunus Peri'nin kendisiyle evlenme teklifini kabul ederek onu Çembil'e getirir. Ahmet Han kırk gün kırk gece düğün tertip ettirerek Göroğlu ile Ağa Yunus Peri'yi evlendirir. Ondandır sonra Göroğlu, Daniyat'ın kızıyla evlenir. Göroğlu'nun Ağa Yunus Peri'yle evlendiği haberini alan Miskal Peri de cariyeleriyle gelip Göroğlu'yla evlenir. Bunu duyan Gülnar Peri de “Bağ-i İrem”den gelerek Göroğlu'yla evlenir. Metnin sonunda yer alan şiirlerde Göroğlu'nun Ağa Yunus Peri'yi “kendi ya-

şında”, yani 21 yaşında, Mıskal Peri’yi 40 yaşında, Gülnar Peri’yi 50 yaşında aldığı anlatılmıştır. Böylece Göroğlu peri ve insandan olmak üzere dokuz kızla evlenir. Bunların şan şöhreti her yere yayılır.

Bu epizotta geçen “duvarları altın kerpikten, meyva ağaçları gümüşten, yaprakları zümrütten olan has bahçe” tamamen masallara has bir tasvirdir. Göroğlu’nun Peri Kızlarıyla evlenmesi ise, bu epizotun önemli motifidir. “Kahramanın Peri’yle evlenmesi” kaynak itibarıyla çok eskilere giden bir motiftir. Bunun için Uygurların Türeyiş mitindeki Böğü Han’ın bir kızın hayaliyle AkDağ’da yedi sene, altı ay ve yirmi iki gün buluşmasını, Oğuz Kağan’ın gökten ışık içerisinde inen kızla evlenmesini hatırlatmak gerekir. Bunlar Tanrı tarafından gönderilen kutsal kadınlardır (Ögel,1989:87). Bunlar daha sonraki dönemlerde, belki de yabancı kültürün etkisiyle, “peri” düşüncesiyle birleştirilmiştir. Türkçe Sözlük’te “peri” kelimesi “Doğaüstü güçleri olduğuna inanılan hayali dişi varlık” diye açıklanmıştır(Türkçe Sözlük 2, 1988: s. 1178). “Peri” kelimesinin Eski Uygurcadaki karşılığı “nep-siki”dir. Bu kelime Oğuz Han’ın güzelliğini tasvir etmek için de kullanılmıştır. Jean-Paul Roux “ Paganizmin tanrıları veya şeytanları, cinlere ve perilere benzetildi” diye yazmıştır(Roux, J.P., 2002:44). Boratav “peri” kelimesi ile “cin” kelimesinin çoğu zaman eş anlama geldiğini söyler. O “cin” kelimesini şöyle açıklar: “Bu söz türkçe’ye arapçadan, arapçaya da latince “genius” kelimesinde geçmiştir; latince anlamı insanları, hayvanları, yerleri koruyan, onların kaderini yöneten ‘ruh’ ya da ‘tanrımsı varlık’tır”(Boratav, 1999:74-75). Aşağıdaki örnek bunu biraz daha netleştirecek niteliktedir: Çinde çok iyi bilinen “Xi Wangmu”(Batı’nın Ana Kraliçesi) efsa-

nesindeki Ana Kraliçe Kunlun Dağları’nda yaşayan bir peri tanrıçasıydı. Onun leopar gibi kuyruğu ve bir kaplana benzer çenesi vardır, kaplan gibi kükrer ve insan yer. Çevresine veba saçar. Dağınık saçlı bir cadı gibi bir mağaranın derinliklerinde yaşar. Bir ölüm tanrıçasıdır. Ancak sonraki dönemlerde bu Ana Kraliçe’nin dış görünüşü “zarif bir genç kız ve dolgun bir kadın”, “saygın bir Çin hanımefendisi” olarak değiştirilmiştir. Kendisi bu dünyadaki erkeklerle yatarak bilgeliğe erişmiş ve olağanüstü güzelliğe sahip olmuştur(Eberhard, 2000: 318 - 320). Bu örnekte Ana Kraliçe’nin aslında totemik bir tanrıça olduğu açıktır. Bu anlamda metnimizdeki “peri”ler tanrısal varlıklardır.

Metnimizde Ağa Yunus Peri, Mıskal Peri ve Gülnar Peri kendiliğinden gelecek Göroğlu’yla evlenmektedirler. Bunlar Göroğlu’nun önceden çizilmiş kaderinin gereğidir. Dolayısıyla Göroğlu’nun onları reddetmesi söz konusu olamaz. Bu periler aynı zamanda göksel güçleri de ifade etmektedir.

“Özbek Rivayetleri”nde Kuroğlu elli yaşındayken Kaf Dağı Padişahı’nın kızı Yunus Peri, elli beş yaşında Hindistan’dan Mıskal Peri, altmış yaşında İrem Bağ’ından Gülnar Peri’yle evlenir. Ayrıca dokuz tane insan kızı alır.

7. Göroğlu’nun Hükümdar Olması

Metnimizde Göroğlu’nun Çembil’e padişah olması şöyle anlatılmaktadır: Ahmet Han bir gün rüyasında yüksek bir dağdan düşer. Bu rüya onun padişahlık tahtının elden gideceği şeklinde yorumlanır. Tahtın yabancılara eline geçmesini istemeyen Ahmet Han kırk gün kırk gece yapılan şölenle tahtını Göroğlu’na devreder. Böylece Göroğlu 25 yaşında Çembil’e padişah olur. Onun döneminde Çembil’de bereket olur, halk zenginleşir, kaleler surlar yaptırılır. Göroğ-

lu öyle bir güç kuvvet sahibi olur ki, git-tiği her yeri almadan geri dönmez. Kızılbaşlar ağlayan çocuğunu sakinleştirmek için “Göroğlu geliyor” diyecek hâle gelirler.

Kahramanın hükümdar olması Türk Destanları'nın önemli bir geleneğidir. Oğuz Kağan, Manas, Edige, Alpamış destanlarında kahramanlar hükümdar olmaktadır. Böylece kahramanlar hem fizikî yönden hem de sosyal statü yönünden gücün, kuvvetin doruğuna ulaşmaktadırlar.

Bu epizotta karşılaştığımız “kızılbaşlar” deyimini dikkat çekicidir. Özbek Rivayetleri'nde Hunkar Şah kızılbaşlar padişahı olarak geçmektedir (Boratav, 1984:29). Bu, metnimizdeki Hunhar Şah ve onun ülkesinin kızılbaş olduğunu gösterir. Kaynaklarda kızılbaşlığın Alevilikten doğduğu, 16.yüzyıldan itibaren Safevilerin propagandasıyla geliştiği anlatılmaktadır (İslam Ansiklopedisi, 1989: 369). Dolayısıyla, Göroğlu ile Hunhar Şah arasındaki mücadeleden farklı dinlere değil, aynı dinin farklı mezheplerine mensup iki hükümdar arasındaki mücadeleye olduğu anlaşılmaktadır.

“Özbek Rivayetleri”nde Kuroğlu'nun nasıl sultan olduğu anlatılmamıştır. O Çembil-Bil Şehri'nde Ağalık Han ve Cigalı Han'dan sonra iktidara gelmiştir. Bağımsız bir sultan değil, bir Tarhan'dır. Emrinde doksan Türkmen beyi bulunmaktadır. Destanın Uygur Versiyonu'nda da Göroğlu'nun yanında Ahmet Han'dan kalan Ay Han, Kün Han, Cingis Han ve Esen Han gibi beyleri vardır.

8. Göroğlu'nun Havaz Han'ı Kaçırması

Bu epizodu üç bölümde inceleyebiliriz.

8. 1. Göroğlu'nun çocuksuzluğu.

Metnimizde Göroğlu dokuz hanımla evlenmiş olmasına rağmen hiç birinden

çocuk sahibi olamamıştır. Göroğlu'nun çocuk sahibi olamaması muhtemelen onun eşsizliğini, tekligini vurgulamak amacını gütsse gerektir. Diğer Türk destanlarında kahramanların çocuk sahibi olduklarını görüyoruz. Mesela, Oğuz Han'ın, Manas'ın, Alpamış'ın, Edige'nin oğulları vardır. Metnimizde Göroğlu'nun çocuksuz olması onun daha fazla idealize edildiğini düşündürmektedir. Ancak bu durum onun Hasan Han ve Havaz Han'ı kaçırmamasının ve onları evladı gibi sevmesinin nedenini açıklamaya da iyi bir zemin hazırlamıştır. Oysa, hatırlanacağı üzere, destanın Azeri rivayetinde, Köroğlu İvaz (metnimizde Havaz)ı aşık olduğu için kaçırmaktadır (Boratav, 1984:22). Bunu izah etmek güçtür. Göroğlu'nun Havaz Han'ı kaçırmada yiğitlerinin isteği de çok önemli neden olmuştur. Mesela, bolluk, zenginlik içinde yaşayan Göroğlu bir gün saz çalarak yiğitlerine ne istediklerini sorar. Yiğitler Hunhar Şah'ın ilindeki Kerem Kasap'ın oğlu Havaz Han'ı getirip kendilerine sultan yapmasını ister. Ay Han, Kün Han, Çingis Han ve Esen Han gibi taçlı beyler de yiğitleri destekler. Fakat Havaz Han'ı getirecek kimse çıkmaz. Sonunda 16 yaşındaki Hasan Han Havaz Han'ı getireceğini söyler. Burada hemen şunu kaydetmek gerekir ki, metnimizde “sultan”, “padişah”, “hakan”, “bey” gibi ünvanların aynı anda kullanıldığı görülmektedir. Mesela, Göroğlu için “hakan”, Havaz Han için “sultan”, Ay Han, Kün Han, Çingis Han ve Esen Han için hem “padişah” hem “taçlı bey” ünvanları kullanılmıştır. En yüksek ünvan ise “hakan”dır. Bu ünvanlar arasındaki derece farkını ancak kahramanların destandaki rol ve fonksiyonlarına göre ayırt etmek mümkündür.

8. 2. Bedbaht Dağı'yla ilgili inanma. Bedbaht Dağı adı üstünde bir uğursuz dağdır. Bedbeht Dağı'nın ötesinde

Hunhar Şah'ın 30 kapılı Gürcistan şehri bulunmaktadır. Bedbaht Dağı'nın başı dumansız olduğu zaman Göroğlu'nun işleri yolunda gitmekte, dumanlı olduğunda ise yiğitleri kırılmaktadır. Onun için o dağa "Bedbaht Dağı"(uğursuz dağ) adı verilmiştir. Hasan Han, 20 bin askerle Bedbaht Dağı'na gelir, ancak askerleri dağın başının kızıl dumanla kaplı olduğunu görünce paniğe kapılarak Çembil'e geri dönerler. Tek başına kalan Hasan Han da Çembil'e geri dönmek zorunda kalır. Bunun üzerine Göroğlu, Hasan Han'ı getirmeye kendisi gider. Yolda bir gök çadıra rastlar ve orada Hızır Aleyhisselam onun yapması gerekenleri söyleyerek dua eder.

8. 3. Göroğlu'nun Havaz Han'ı kaçırmaması. Göroğlu, Hızır Aleyhisselam'ın dediği gibi, Kamber Dede kılığına girerek Havaz Han'ı, ona getirdiği 400 koyunu göstermek bahanesiyle kaçıtır. Durumu öğrenen Hunhar Şah, 40 bin askerle Göroğlu'nu takip eder. Göroğlu, pirlerden yardım ister ve düşmana karşı tek başına savaşır. Beyaz elbiseli, başında beyaz sarığı olan kırmızı yüzlü, beyaz sakallı birçok kişi düşmana karşı Göroğlu'nun yanında savaşır. Sonunda düşman geri çekilir. Göroğlu, Havaz Han'ı alarak Çembil'e getirir.

Göroğlu, Çembil'de Havaz Han'a kendi hükümdarlık mührünü vererek onu şehre sultan yapar. Ayrıca, Havaz Han'ı 40 bin askeri olan Kara Han'ın Zeynepşah Ayim adındaki kızıyla evlendirir. Havaz Han'ın ondan Ali Han adında bir oğlu ve Nurhan adında bir kızı olur. Böylece Göroğlu'nun yiğitlerinin isteği yerine getirilir. Havaz Han döneminde, Çembil'de bolluk bereket olur. Eğlence için meyhaneler açılır. Havaz Han'ın ünü de Göroğlu'nun ünü kadar yayılır.

Bu epizotta Hunhar Şah'ın ordusu-na karşı Göroğlu'nun yanında savaşan "beyaz sarıklı, kırmızı yüzlü ihtiyarlar" da dikkat çekicidir. Bunlar "Özbek Rivayetleri"nde "evliyalılar" ve "erenler" diye geçmektedir. Göroğlu'nun koruyucu melekleri olmalıydılar. Destan kahramanlarının bu tür koruyucu ruh ve meleklerinin olduğunu biliyoruz. Metnimizde bu koruyucu ruh ve melekler islamleştirilmiştir.

Bu epizot "Özbek Rivayetleri"nde de aynı şekildedir. Sadece şahıs isimlerinde bir farklılık söz konusudur. Destanın Uygur Versiyonu'ndaki Kerem Kasap, "Özbek Rivayetleri"nde Bolduruk Kasap, Kamber Dede ise Türkmen Kurnubay olarak geçmektedir. Ayrıca, "Özbek Rivayetleri"nde Kuroğlu'nun İvaz Han'ı niçin kaçırdığı anlatılmıştır. Kırk yiğit Kuroğlu'na şöyle der: "Daha bir arzumuz var, o da Hunkar Şahın memleketinde Bolduruk Kasap'ın güzel ve yiğit oğlu İvaz Handır. Onu da getirelim, senin oğlun olsun, bizim de beyzademiz"(Boratav, 1984:29). Metnimizde de Göroğlu aynı nedenlerle Havaz Han'ı kaçırmıştır.

9. Ahmet Han'ın İhaneti

Bir gün Göroğlu Şah'ın şehri ele geçirmek üzere askerleriyle yola koyulur. Uzun bir yolculuktan sonra Tecen Nehri kıyısına gelirler. Burada Ahmet Han, Çembil'i korumaya Havaz Han'ın geri gönderilmesi teklifini verir. Bunun üzerine Göroğlu, Ahmet Han'ı azarlar ve kendisini şehri korumakla görevlendirir. Bunu gururuna yediremeyen Ahmet Han Çembil'e gelip kendini padişah ilan eder ve Göroğlu'nun hazinesini yağmalattırır. Ağa Yunus Peri ile Zeynepşah Ayim'i ise şehirden kovar. İki kadın çocuklarını alarak zahmetli bir yolculuktan sonra tesadüfen Halidar

Bay'ın gök çadırına ulaşırlar. Göroğlu'nun eşi ve gelinini evinde ağırlayan Haldar Bay, kervanlardan Göroğlu adına vergi alıp misafirler için sarfeder.

Bir gün Haldar Bay, Kara Han'ı oğlunun sünnet düğününe davet eder. Haldar Bay'ın evine gelen Kara Han kızı Zeynepşah'la karşılaşır. Durumu öğrenen Kara Han Ahmet Han'ı yakalayıp zindana attırır. Haldar Bay Göroğlu'nu aramaya çıkar ve yolda Şahtar Şah'ı öldürüp başını Göroğlu'na götürür. Göroğlu ve Havaz Han Haldar'ı kutlarlar. Göroğlu Şahtar'ın şehrini ele geçirip puthanelerini yıktırır. Çembil'e dönerken yolda Haldar Bay'ın çadırına uğrar ve Ağa Yunus Peri'den olup bitenleri öğrenince, dayısı Ahmet Han'ı ailesiyle birlikte Çembil'den kovar.

Bu epizotun önemli motiflerinden biri "kardeş ihaneti"dir. Ahmet Han Göroğlu'nun dayısıdır ve kıskançlıktan değil de, gururu yüzünden Göroğlu'na ihanet etmiştir. Kıskançlıktan olsaydı, tahtını Göroğlu'na teslim etmezdi. İhanet nedeni Göroğlu'ndan azar işitmesidir. Masallarda da sıkça karşılaşılan bu motifin fonksiyonu, dolaylı olarak, kahramanın çevresinde yer alan yiğitlerin bağlılığını vurgulamaktır. Bunu Manas Destanı'nda da görüyoruz. Manas'ın amca oğulları Manas'ı zehirleyerek ona ihanet etmişlerdir.

Bu epizotta karşılaştığımız Haldar Bay ile Hasan Han'ın babası Haldar Han arasında isim benzerliği bulunmaktadır. Ancak bu iki şahsın farklı kişiler olduğunu düşünüyoruz. Bunlardan Haldar Bay bir gök çadırda oturmakta, Göroğlu adına vergi almaktadır. O, yine Şahtar Şahın başını kesip Göroğlu'na götürmüştür. Göroğlu da onun bu hizmetinden dolayı onunla akraba olmuştur. Hasan Han'ın babası Haldar Han ise İs-

fahan şehrinde oturmaktadır. Kendisi bir handır. Oğlu Hasan Han da Göroğlu tarafından kaçırılmıştır. Dolayısıyla bu ikisi farklı şahıslardır.

Bu epizotta rastlanan "Gök Çadır" ifadesi de Eski Türkler'in Gök Tanrı inancıyla ilgili olması bakımından önemlidir. Göroğlu Havaz Han'I kaçırmaya giderken, yolda bir gök çadıra rastladığını, içinde de Hızır Aleyhisselem'in bulunduğunu görmüştük.

"Özbek Rivayetleri"nde ise bu epizot yer almaz.

10. Havaz Han'ın Memleketine Dönmesi

Metnimizde Havaz Han'ın Göroğlu'yu terk edip memleketine dönmesi iki nedene bağlanmaktadır. Bunların birisi, Göroğlu'nun hanımlarının kendisini evlat olarak görmemeleridir. Bu durum metnimizde şöyle anlatılmıştır: 120 yaşına giren Göroğlu çocuğu olmayışından üzülmemektedir. Bir gün Ağa Yunus Peri'ye kendisi öldüğü zaman onun nasıl ağlayacağını, nasıl yas tutacağını kendi kulağıyla duymak istediğini söyler ve onun sağ tarafına geçerek ölü gibi yatar. Eşlerinden biri onun sağ tarafına, biri sol tarafına, diğeri baş tarafına geçip saçlarını dağıtarak sırayla ağıt yakarlar. Bu arada Göroğlu'nun eşlerinin "Bu dünyadan evlatsız giden sultanım" diye ağladıklarını duyan Hasan Han ile Havaz Han, onların kendilerini evlat gibi görmemelerinden dolayı küserler. Diğer neden ise Ahmet Han'ın kızı Botagöz Ayim'in hakaretidir. Bu olay şöyle gelişmiştir: Bir gün meyhanede Havaz Han yiğitlerine şarap sunarken kaseyi elinden düşürür. Bunun cezası olarak onun Ödek Gölünden dokuz ördek yakalayıp gelmesi istenir. Havaz Han Ödek Gölünden dokuz ördek yakalayıp dönerken yolda sigara isteme amacıyla Çembilden kovulan Ah-

met Han'ın evine uğrar. Ahmet Han'ın 15 yaşındaki kızı Botagöz Ayim Havaz Han'a aşık olur. Karşılıklı söyleyişte Botagöz Ayim halkın Havaz Han'a "Göroğlu'nun kölesi" diye baktığını söyleyince, Havaz Han çok üzülür ve kendi memleketine dönmeye karar verir. Ancak yolda kararından vaz geçerek Çembil'e döner ve Göroğlu'na Ahmet Han'ın kızını almak istediğini bildirir. Fakat Ahmet Han'ın kızını alıp gelecek kimse çıkmayınca, Havaz Han bunu bahane ederek kendi memleketine dönmeye kesin karar verir ve "Mecnun Kök" denen atıyla yola koyulur.

Bu epizotta rastladığımız en önemli motiflerin biri "kahramanın öldükten sonra kendisi hakkındaki yası dinlemek istemesi"dir. Bu motif bazı destanlarda görülen "kahramanın ölüp dirilmesi" motifinin rasyonelleştirilmiş bir biçimidir. Manas Destanı'nda Manas'ın ölüp dirilmesi motifi, Arthur T. Hatto'ya göre, Kırgız destanının ideal eşi Kanikey'e doğru niteliklerini gösterebilmesi için bir sınav sunmaktadır(Türkmen, 1995:6). Göroğlu'nun ölmüş gib yaparak eşlerinin kendisi hakkındaki ağtılarını dinlemesi de yakınlarının bağlılığını deneme isteğinden kaynaklanmaktadır.

Bu epizot "Özbek Rivayetleri"nde de hemen hemen aynı şekilde anlatılmaktadır. Ancak Ahmet Serdar'ın Kuroğlu'yla akrabalık ilişkisi belirtilmemiştir.

11. Hunhar Şah'ın Havaz Han'ı Ölümle Cezalandırmak İstemesi

Bu epizot iki bölümde incelenebilir.

11. 1. Havaz Han'ın Hunhar Şah tarafından öldürülmek istenmesi.

Havaz Han memleketi Gürcistan'a döner. 14 yıldır hasretini çektiği Havaz Han'ı karşısında görüp çok sevinen Hunhar Şah; tahtını, hazinesini ve hükümet

mührünü Havaz Han'a teslim etmek ister. Ancak bunun için Havaz Han'ın demeden geçmesi gerekir. Hunhar Şah ona insanın, atın, yurdun, dinin, yiğidin, halkın iyisini nerede gördüğünü sorar. Havaz Han bunların hepsini Çembilde gördüğünü söyleyince, Hunhar Şah sınırlenir ve Havaz Han'ı Göroğlu'nun dinine girmekle suçlayarak idam etmek ister. Havaz Han'ın annesi Gül Ayim'in ve kız kardeşinin cellâtlara yalvarması sonucunda cellatlar, Havaz Han'ı kırk gün içerisinde Hunhar Şah'ın dinine dönmelerini, dönmediği takdirde öldüreceklerini söyleyerek zindana atarlar. Ancak bütün nasihatlarla rağmen Havaz Han fikrini değiştirmez.

Bu bölümde Hunhar Şah Havaz Han'ın hasretiyle yanıp tutuşmakta, ona tahtını tacını, hazinesini verecek kadar güvenmektedir. Fakat bunun neden pek anlaşılmalı değildir.

11. 2. Havaz Han'ın Göroğlu tarafından kurtarılması

Kervanlardan Havaz Han'ın idam edilmek üzere olduğu haberini alan Göroğlu, onu kurtarmak için Gürcistan'a gelir ve yiğitleriyle birlikte, gizlice Havaz Han'ın asılacağı darağacının altında hazır bekler. Hunhar Şah son bir kez Havaz Han'ı Göroğlu'nun dininden dönmeye davet eder. Fakat reddedilince idam emrini verir. Göroğlu bu sırada savaş ilan eder ve yiğitleriyle birlikte yedi gün yedi gece savaşır sonunda Hunhar Şah'ı yenilgiye uğratır. Hunhar Şah Göroğlu'na adam gönderip teslim olduğunu bildirir. Göroğlu onu hoş karşılar. Göroğlu memleketine dönmek üzereyken Hunhar Şah, hazinesinin yarısını Göroğlu'na hediye eder. Göroğlu Havaz Han, Hasan Han ve beyleriyle birlikte Çembil'e dönerler.

Bu epizotta ilginç bir "imtihan" motifini görüyoruz. Eğer Havaz Han Hun-

har Şah'ın sorusuna onun istediği gibi cevap verirse, taht ve hazineye sahip olacaktır; eğer istediği cevabı vermezse ölecektir. Nitekim, "insanın, atın, yurdun, dinin, yiğidin ve halkın iyisini nerede gördüğü" sorusuna Hunhar Şah'ın istediği cevabı vermeyen Havaz Han idamla cezalandırılmak istenmiştir. Bu motif, Havaz Han'ın Göroğlu ve onun dinine olan bağlılığını gayet güzel açıklamıştır.

Bu epizot "Özbek Rivayetleri"nde de aynıdır. Sadece Uygur versiyonundaki Gül Ayım, burada Bal Ayım olarak geçmektedir.

12. Göroğlu'nun Zenciler Padişahı'yla Savaşması

Bu epizot bağımsız bir masalı andırmaktadır. "Özbek Rivayetleri"nde bu epizotun yer almaması bunun sonradan ilave edildiğini gösterir.

Bu epizotu dört bölümde incelemek mümkündür.

12. 1. Havaz Han'ın Zencilerle Mücadelesi

İntikam alma niyetinden vaz geçmeyen Ahmet Han, Zenciler padişahının ülkesine gidip Zencilerin padişahını Göroğlu'na karşı kızdırır. Zenciler padişahı bunun üzerine elçisiyle mektup gönderip Göroğlu'nun hazinesinin yarısını, iki eşinden birisini kendisine vermesini, yoksa savaşa hazır olmasını bildirir. Göroğlu ve beyleri buna çok öfkelenirler. Ancak Zenciler padişahının ülkesine gidip onunla savaşacak kimse çıkmaz. Sonunda Havaz Han ortaya çıkar ve uzun bir yolculuktan sonra Zenciler padişahının ülkesine gelir. Kılık değiştirip Zencilerin arasına karışan Havaz Han, Zenciler padişahının kızını kaçar. Zenciler padişahı falcılarından kızının Havaz Han tarafından kaçırıldığını öğrenince onu takip ettirir. Havaz Han kendisine yeti-

şen askerlerle üç gün üç gece savaştıktan sonra Zencilerin kurduğu tuzağa atıyla birlikte düşer. Ancak atı kurtulup Göroğlu'na gider.

12. 2. Göroğlu'nun Zenciler Padişahı'yla Mücadelesi

Göroğlu, 10 bin askerle bir ay yol yürüyüp Zenciler padişahının ülkesine gelir. Zenciler padişahı Havaz Han'ı 200 kulaç yükseklikteki bir darağacına astırır. Bunu gören Göroğlu bütün askerleriyle birlikte Zenciler padişahının askerlerine saldırır ve 21 gün 21 gece savaşır. Göroğlu'yla baş edemeyeceğini anlayan Zenciler padişahı Doksan Başlı Cadı'ya Havaz Han ile kızını şehre götürmesini emreder. Doksan Başlı Cadı Havaz Han ile Zenciler padişahının kızını güvercine, kendisini doğana dönüştürerek şehre yönelirler.

12. 3. Ağa Yunus Peri'nin Yardımı

Göroğlu Bülbül Han'ı Ağa Yunus Peri'den yardım istemeye gönderir. Ağa Yunus Peri doğana dönüşerek doğan kılığındaki Cadıyı ve güvercin kılığındaki Havaz Han ile kızını takip eder. Bunu farkeden Cadı efsunla Havaz Han'ı ve kızını geyiğe, kendisini kartala dönüştürüp onları dağa doğru sürür. Bunu gören doğan kılığındaki Ağa Yunus Peri de kendini kartala dönüştürür. O zaman iki geyik ile kuş kılığındaki Cadı bir kuyuya gelir ve Cadı kendini yılana, onları balığa dönüştürerek kuyuya indirir. Ağa Yunus Peri de bir (leheng)canavara dönüşüp kuyuya iner. Ağa Yunus Peri dayısının verdiği bir tüyü yakarak onu yardıma çağırır ve yardıma gelen dayısı durumu öğrendikten sonra Cadının başını koparır, balık kılığındaki Havaz Han ile Zenciler padişahının kızını aslına dönüştürür. Ağa Yunus Peri Zenciler padişahının kızını alarak Çembil'e döner.

12. 4. Gol Pehlivan adındaki bir devin Göroğlu'na yardım etmesi.

Havaz Han Göroğlu'nun yanına döner ve Arabistan'a giderken tanıştığı Gol Pehlivan adındaki devin yardımına başvurur. Gol Pehlivan'ın burnu zurna gibi olup ondan duman çıkmaktadır. Kasları at kadar, deve kadar vardır. O avucuna aldığı Havaz Han'ı tanır ve ona yardım etmeye razı olur. O Zenciler padişah'ının askerlerini yok eder. Sonunda Zenciler padişahı Göroğlu'ndan amamlık diler ve Göroğlu onu bağışlar.

Göroğlu Havaz Han'ı ve dayısı Ahmet Serdar'ı alarak Çembil'e döner. Çembil'e döndükten sonra Göroğlu Havaz Han'ı Hakan yapar, hazinesini ve mühürünü verip onu tahta oturtur ve önce kendisi ona baş eğer. Bey ve yiğitler de ona itaat edeceklerini bildirirler. Onu Zenciler padişahının kızı ve Ahmet Serdar'ın kızıyla evlendirirler.

Bu epizot tamamen masal unsurlarıyla süslenmiştir. "Doksan Başlı Cadı", "Gol Pehlivan", Havaz Han ve Zenciler Padişahının kızının "güvercin", geyik ve "balık"a dönüştürülmesi, cadının kendisinin de "doğan", "kartal" ve "yılan"a dönüşmesi masallara özgü unsurlar olmakla birlikte, Türkler'in şamanizm inancıyla da yakından ilişkilidir.

Bugün masallardaki bu tür "şekil değiştirme"(metamorphose) olgusu, daha çok psikoanalitik açıdan değerlendirilmektedir. Psikoanalitik görüşe göre, masallardaki yarı insan yarı hayvan varlıklar ve şekil değiştirmeler çocukların ruhsal yapısındaki ikilikten doğmaktadır. Masallardaki hayvan figürleri çocuğun içgüdüsinin ve hayvani isteklerinin sembolüdür(Yüce, 1993: 118-124). Mircea Eliade bu konuya başka açıdan yaklaşmaktadır. Ona göre, Şamanın(ve genel olarak "ilkel" insanın) hayvanlarla ilişkisi manevi düzeyde olup, kutsallıktan kopmuş modern bir zihniyetin kolayca kavrayamayacağı kadar yoğun bir gizemli değer ve anlam taşır. Avlanan hay-

vanın postuna bürünmek, ilkel insan için, bu hayvan olmak, hayvana dönüştüğünü hissetmek demektir. Bir hayvanın yürüyüşü taklit edilerek ya da derisi giyilerek, bir tür "insan-üstü varoluş tarzına" erişiliyordu. Burada özdeşleşilen hayvan daha önceden belli bir mitolojiyi üstünde taşıyordu. Aslında o bir mitsel Hayvan, Ata veya Yaratıcı'ydı(Eliade, 1999:500-501). Bu açıklama, masal kahramanlarının şekil değiştirmelerinin temelindeki anlayışa ışık tutmaktadır. Bu açıdan baktığımızda, Hacı Bektaş Veli'nin güvercin donuna girip uçması, sonra tekrar önceki haline dönüşmesi hadisesini daha iyi anlarız. Burada şekil değiştirmeyi sağlayan unsur giyilen elbiselerdir. Elbiseler eski hayvan postlarının yerini almıştır. Masallarda gökten inen kuğu veya güvercinler elbiselerini çıkardıkları anda kızlara dönüşmekte, elbiselerini giydiklerinde de önceki hâline dönüşmektedirler. Elbiseyi ele geçiren kişi bu kızlarla evlenebilmektedirler. Mesele, Edige'nin babası, Basat'ın babası bu şekilde evlenmişlerdir. Söz konusu elbisenin yerini birer tüye veya mitsel hayvanı sembolize eden birer nesneye bıraktığımızı düşünürsek masallardaki şekil değiştirmeler bize daha mantıklı bir hâle gelir.

Bu epizottaki bir başka önemli unsur dev tipidir. Metnimizde Gol Pehliven adında bir dev bulunmakta, Havaz Han ve Göroğlu'nun Zenciler Padişahına karşı yaptıkları savaşta onlara yardım etmektedir. O nehirde bulunan kocaman bir çınarı koparıp çıkarak onunla düşmanı yok eder. Bilmediği gibi, devler olumlu ve olumsuz olmak üzere ikili karaktere sahiptir. Yani devler insanlara kötülük etmekle birlikte, bazen iyilik de eder. Türk mitolojisinde devlerin insanlara iyilik etmeleriyle ilgili pekçok masal bulunur.

Rasyonel açıdan bakıldığında, dev-

ler; aslında çok kuvvetli bazı doğa güçlerinin bedenleştirilmiş biçimidir. Devlin kasırğa, fırtına, duman şeklinde ortaya çıkmasının nedeni budur. Bu anlamda, insanoğlunun devlerle mücadelesi, onun doğaya karşı mücadelesini sembolize eder. Dinsel açıdan bakıldığında, devler bazan tanrıların rakipleri, bazan hizmetçileri olarak görülür. Mitolojik açıdan, onlar; bazan insanların yardımcıları olarak, bazan da insanları yiyen korkunç güç olarak ortaya çıkar.

“Eski Uygur Sözlüğü”nde *dev* kelimesi *divini* şeklinde verilmiş ve “ilahe, tanrı” diye açıklanmıştır(Caferoğlu, 1993:45). Bu açıklama onların tanrısal özelliklerine işaret etmektedir. Dolayısıyla devler olağanüstü güçlere sahiptirler, insanları ve kendilerini çeşitli nesnelere dönüştürebilmektedirler.

Bahaeddin Ögel “dev”i şöyle tarif eder:“Dünyada bulunan yaratıkların, normal boy ve büyüklüklerinin çok üstünde düşünülmüş ruhlardır”(Ögel, 1989:561). Ona göre, devler de insan gibi idiler. Onların da ailesi, kızları ve oğulları vardır”(Ögel, 1989:562). Bunların karakterlerindeki bu ikilik dualist düşüncenin sonucu olmalıdır.

Bu epizotta bahsedilen Ahmet Serdar her hâlde Göroğlu’nun dayısı Ahmet Han olması gerekir. Göroğlu’nun Ahmet Han’ın ihanetini bu sefer bağışladığı anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki karşılaştırmalardan da anlaşıldığı gibi, destanın Uygur versiyonu hem olay örgüsü hem motif yapısı bakımından “Özbek Rivayetleri”ne nazaran oldukça zengindir. Bu durum Uygur versiyonunun asıl metni daha iyi muhafaza ettiğini göstermektedir. Nitekim, Boratav da “Özbek Rivayetleri”nin aslını muhafaza etmediğini ifade etmiştir(Boratav, 1984:97).

KAYNAKLAR

1. Boratav, Pertev Naili.(1984). **Köroğlu Destanı**, İstanbul: Adam Yayıncılık ve Matbaacılık A.Ş.
- (1999). 100 Soruda Türk Folkloru, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
2. Eberhard, Wolfram.(2000). **Çin Simgeleri Sözlüğü**, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
3. Ekici, Metin.(1998). **Köroğlu’nun Doğu ve Batı Versiyonları Arasında Bir Karşılaştırma**(Yayımlanmamış Doçentlik Çalışması), İzmir.
4. Eliade, Mircea - Ioan P. Couliano.(1997). **Dinler Tarihi**, İstanbul: İnsan Yayınları.
5. Eliade, Mircea,(1999), **Şamanizm**. Çeviren: İsmet Birkan, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
6. Caferoğlu,Ahmet.(1993). **Eski Uygur Sözlüğü**, İstanbul: Enderun Kitabevi.
7. Halvat, İsabella.(1994). **Macar Halk Masalı “Ak At Oğlu” ile Türkçe Konuşan Milletlerin halk Masallarını Olay Örgüsü Üzerinde Karşılaştırma**, Miras, Sayı 4., Urumçi.
8. İslam Ansiklopedisi, 2, (1989), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
9. Kırbasoğlu, Filiz.(2000). **Köroğlu Destanı’nın Özbek Varyantları Üzerine Bir Araştırma**(Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.
10. Oğuz, M. Öcal.(1996). **Kırgızların Kutladığı Bayramlar ve Nevruz Pratikleri, Nevruz ve Renkler**, Ankara: Atatürk Kültür Mertkezi Yayınları.
11. Ögel, Bahaeddin.(1989). **Türk Mitolojisi** 1.ve II. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
12. Roux, Jean-Paul.(2002). **Türklerin Ve Moğolların Eski Dini**, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
13. Stone, Merlin. **Tanrılar Kandıken**,
14. **Türkçe Sözlük 2**. (1988). Ankara: Türk Dil Kurumu.
15. Türkmen, Fikret. (1989). **Köroğlu’nun Özbek Varyantları**, **Milli Folklor**, Türk Dünyası Özel Sayısı, Ankara.
- (1983). **Köroğlu’nun Özbek ve Ermeni Varyantları, Köroğlu Semineri Bildirileri**, Ankara.
- (1985). **Köroğlu Hikayeleri’nin Yayılma Sahaları ve Menşe Meselesi, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi IV**, İzmir.
- (1995). **Manas Destanı Üzerinde İncelemeler**(Çeviriler 1), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
16. Yıldırım,Dursun.(1989). **Köroğlu’nun Ortaasya Rivayetleri, Milli Folklor**, Türk Dünyası Özel Sayısı, Ankara.
17. Yüce, Kemal.(1993). **Türk Masallarında ‘Şekil Değiştirme’ Üzerine, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi VII**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.